TURIZM VA MEHMONXONA KORXONALARIDA MAVSUMIYLIK XAVFINI HAMKORLAR O‘RTASIDA TAQSIMLASH MEXANIZMLARI

Urinov Doston Adizovich

Buxoro davlat universiteti qo‘shma ta’lim dasturlarini muvofiqlashtirish bo‘limi yetakchi mutaxassisi

E-mail: md.adizovich@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda mavsumiylik xavfini faqat korxonaning o‘zi ko‘tarishi uning moliyaviy barqarorligini zaiflashtirishi asoslangan. Muallif mavsumiylik xavfini korxona bilan uning xodimlari, boshqa korxonalar, turoperatorlar va moliya institutlari o‘rtasida taqsimlashga asoslangan yondashuvni taklif etgan. Har bir hamkor uchun aniq mexanizm, korxona va hamkor uchun o‘zaro foyda ko‘rsatilgan xavf taqsimlash matritsasi ishlab chiqilgan. Shuningdek, past mavsumdagi doimiy xarajatlarning qancha qismi hamkorlik mexanizmlari orqali qoplanayotganini baholovchi xavf taqsimlanish koeffitsienti (XTK) taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: mavsumiylik, xavfni taqsimlash, moliyaviy barqarorlik, mehmonxona, turoperator, kadrlar puli, mavsumiy kredit.

Аннотация: В тезисе обосновано, что если риск сезонности несёт только само предприятие, его финансовая устойчивость ослабевает. Автор предлагает подход, основанный на распределении риска сезонности между предприятием и его работниками, другими предприятиями, туроператорами и финансовыми институтами. Разработана матрица распределения риска, в которой для каждого партнёра указаны конкретный механизм и взаимная выгода сторон. Предложен также коэффициент распределения риска, показывающий, какая часть постоянных расходов низкого сезона покрывается за счёт механизмов партнёрства.

Ключевые слова: сезонность, распределение риска, финансовая устойчивость, гостиница, туроператор, кадровый пул, сезонный кредит.

Abstract: The thesis argues that when a tourism enterprise bears the risk of seasonality alone, its financial stability weakens. The author proposes an approach based on sharing seasonality risk between the enterprise and its employees, other enterprises, tour operators

and financial institutions. A risk sharing matrix is developed that specifies a concrete mechanism for each partner and the mutual benefit for both sides. A risk sharing ratio is also proposed to assess what part of low season fixed costs is covered through partnership mechanisms.

Keywords: seasonality, risk sharing, financial stability, hotel, tour operator, staff pool, seasonal credit.

Kirish

Turizmda mavsumiylik uzoq vaqtdan beri asosan muammo sifatida qaralib kelinadi [1]. T. Baum mavsumiylikni turizm sohasining tarkibiy xususiyati sifatida tushunish va unga moslashish zarurligini ta’kidlagan [4]. Mavsumiylikni kamaytirish bo‘yicha tavsiyalarning ko‘pchiligi talabni oshirish, ya’ni yangi bozor segmentlari, tadbirlar va mahsulotlarni jalb qilishga qaratilgan [5]. Biroq bu choralar har doim ham tez natija bermaydi va ularning xarajatlari ham korxona zimmasida qoladi.

Amalda mavsumiylik xavfining deyarli to‘liq yukini mehmonxona yoki turistik korxonaning o‘zi ko‘taradi. Past mavsumda xodimlar ishdan bo‘shatiladi, korxona qarz oladi yoki faoliyatini to‘xtatadi. Natijada yuqori mavsumda malakali xodim topish qiyinlashadi, xizmat sifati pasayadi va korxonaning moliyaviy holati yildan yilga zaiflashadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining turizmni jadal rivojlantirishga oid farmonida [9] va «Turizm to‘g‘risida»gi Qonunda [8] turizm subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish masalasi alohida o‘rin egallaydi. Mazkur tezisda aynan hamkorlik orqali mavsumiylik xavfini taqsimlash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism

Mavsumiylik xavfini taqsimlash g‘oyasining nazariy asosi shundaki, turizm qiymat zanjiridagi turli ishtirokchilar uchun mavsumiylik bir xil emas. S. Krakover mehmonxona sohasidagi bandlikni tahlil qilib, xodimlarning bir qismi doimiy, boshqa qismi esa faqat mavsumda band bo‘lishini va bu nisbat korxona strategiyasiga bog‘liqligini ko‘rsatgan [6]. K. Andriotis Krit oroli misolida mahalliy aholining bir qismi mavsumiylikni muammo emas, balki turmush tarzi sifatida qabul qilishini, ya’ni mavsumdan tashqari boshqa faoliyat bilan shug‘ullanishini aniqlagan [2]. A. Fernández-Morales esa mavsumiy konsentratsiyani turli

bozor segmentlari bo‘yicha tarkiblarga ajratish mumkinligini ko‘rsatgan [7]. Bu turli segment va tarmoqlarning cho‘qqi davrlari bir-biriga to‘g‘ri kelmasligidan foydalanish imkoniyatini beradi.

Shu asosda muallif mavsumiylik xavfini taqsimlash matritsasini taklif etadi. Matritsada har bir hamkor uchun mexanizm hamda korxona va hamkor uchun foyda ko‘rsatilgan, chunki hamkor uchun foyda bo‘lmasa, mexanizm uzoq muddat ishlamaydi (1-jadval).

1-jadval

Mavsumiylik xavfini taqsimlash matritsasi (muallif ishlanmasi)

Hamkor	Mexanizm	Korxona uchun foyda	Hamkor uchun foyda
Xodimlar	Ish vaqtini jamlab hisobga olish: yuqori mavsumda ko‘proq, past mavsumda kamroq ishlash, ish haqi yil davomida teng to‘lanadi	Past mavsumda ortiqcha ish haqi xarajati kamayadi	Yil bo‘yi barqaror daromad va ish o‘rni saqlanadi
Boshqa korxonalar	Cho‘qqi davrlari farq qiladigan korxonalar bilan umumiy kadrlar puli va birgalikda xarid	Past mavsumda xodimlar boshqa korxonada band bo‘ladi, xarid narxi pasayadi	Kerakli davrda tayyor malakali xodim olinadi
Turoperatorlar	Mavsumlararo kompensatsiyali shartnoma: yuqori mavsumda chegirma evaziga past mavsumda kafolatlangan bron va oldindan to‘lov	Past mavsumda kafolatlangan tushum paydo bo‘ladi	Yuqori mavsumda arzon va kafolatlangan xonalar
Banklar	To‘lov grafigi mavsumga moslashtirilgan kredit: asosiy qarz faqat yuqori mavsum oylarida qaytariladi	Past mavsumda to‘lov yuki kamayadi	Qarz qaytarilmaslik xavfi pasayadi
Mahalliy hokimiyat	Past mavsum tadbirlari kalendari va korxonalar bilan birgalikda moliyalashtirish	Past mavsumda qo‘shimcha talab yuzaga keladi	Hududga yil bo‘yi turistik oqim va soliq tushumi

Matritsadagi eng muhim mexanizm turoperatorlar bilan mavsumlararo kompensatsiyali shartnomadir. Hozirgi amaliyotda turoperator odatda faqat yuqori mavsum uchun xona bron qiladi va xavfni o‘z zimmasiga olmaydi. Taklif etilayotgan shartnomada mehmonxona yuqori mavsumda belgilangan chegirma beradi, turoperator esa buning evaziga past mavsumda kelishilgan miqdordagi xona-tunni sotib olish va uning bir qismini oldindan to‘lash majburiyatini oladi. Shu tarzda yuqori mavsum daromadining bir qismi past mavsumga «ko‘chiriladi» va mavsumiylik xavfi ikki tomon o‘rtasida taqsimlanadi.

Xodimlar bilan bog‘liq mexanizm ham alohida e’tiborga loyiq. Ish vaqtini jamlab

hisobga olish yuqori mavsumda xodimlarning ko‘proq soat ishlashiga, past mavsumda esa qisqartirilgan jadvalda ishlashiga imkon beradi. Bunda xodim har oy barqaror ish haqi oladi, korxona esa past mavsumda xodimni ishdan bo‘shatmasdan, yuqori mavsumda yangi xodim izlash va o‘qitish xarajatlaridan qutuladi. Bu mavsumiylik bo‘yicha tadqiqotlarda qayd etilgan malakali kadrlarni yo‘qotish muammosini yumshatadi [3; 6].

Xavfni taqsimlash darajasini baholash uchun muallif quyidagi xavf taqsimlanish koeffitsientini (XTK) taklif etadi:

$$XTK = (Qx + Qk + Qt + Qb) / Xpm, \qquad (1)$$

bu yerda X_{pm} past mavsumdagi jami doimiy xarajatlar; Q_x xodimlar bilan ish vaqtini jamlab hisobga olish natijasida tejalgan mablag‘; Q_k boshqa korxonalar bilan hamkorlik (kadrlar puli, birgalikda xarid) orqali tejalgan mablag‘; Q_t turoperatorlardan past mavsum uchun olingan kafolatlangan tushum; Q_b kredit to‘lovlarining yuqori mavsumga ko‘chirilgan qismi.

XTK qiymati 0 ga yaqin bo‘lsa, korxona mavsumiylik xavfini to‘liq yolg‘iz ko‘taradi. Qiymat 0,5 dan yuqori bo‘lsa, past mavsum doimiy xarajatlarining yarmidan ko‘pi hamkorlar bilan taqsimlangan hisoblanadi. Masalan, past mavsumda doimiy xarajatlar 200 mln so‘m bo‘lgan mehmonxonada xodimlar bo‘yicha tejash 30 mln so‘m, kadrlar puli va birgalikdagi xarid orqali tejash 15 mln so‘m, turoperatordan kafolatlangan tushum 45 mln so‘m va bank kreditining ko‘chirilgan to‘lovi 20 mln so‘m bo‘lsa, XTK = 110 / 200 = 0,55 ga teng bo‘ladi. Ushbu misol shartli bo‘lib, ko‘rsatkichni hisoblash tartibini ko‘rsatish uchun keltirildi.

Buxoro sharoitida bu mexanizmlarni joriy etishda mehmonxonalar uyushmasi muhim rol o‘ynashi mumkin. Uyushma a’zo korxonalar uchun namunaviy kompensatsiyali shartnoma shaklini ishlab chiqishi, kadrlar pulini muvofiqlashtirishi va banklar bilan mavsumiy kredit mahsulotlari bo‘yicha muzokara olib borishi mumkin. Kichik mehmon uylari alohida holda bunday muzokaralarni olib borish imkoniga ega emas, uyushma esa ularning jamoaviy kuchini oshiradi.

Xulosa

Mavsumiylik turizmning tarkibiy xususiyati bo‘lib, uni to‘liq bartaraf etish mumkin

emas, lekin uning moliyaviy yukini taqsimlash mumkin. Tezisda taklif etilgan xavf taqsimlash matritsasi korxonaning xodimlar, boshqa korxonalar, turoperatorlar, banklar va mahalliy hokimiyat bilan o‘zaro manfaatli munosabatlarini mavsumiylikka qarshi vosita sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi. Xavf taqsimlanish koeffitsienti esa korxona rahbariga mavsumiylik yukining qancha qismi hamkorlar bilan bo‘lishilganini o‘lchash va uni yildan yilga kuzatish imkonini beradi. Keyingi tadqiqot bosqichida Buxoro viloyatidagi mehmonxonalar va turoperatorlar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazib, taklif etilgan mexanizmlarga bo‘lgan tayyorgarlik darajasini aniqlash rejalashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allcock J.B. Seasonality // Witt S.F., Moutinho L. (eds.) Tourism Marketing and Management Handbook. London: Prentice Hall, 1989. P. 387-392.

2. Andriotis K. Seasonality in Crete: Problem or a way of life? // Tourism Economics. 2005. Vol. 11, No. 2. P. 207-224.

3. Baum T., Lundtorp S. (eds.) Seasonality in Tourism. Oxford: Pergamon, 2001.

4. Baum T. Seasonality in tourism: Understanding the challenges // Tourism Economics. 1999. Vol. 5, No. 1. P. 5-8.

5. Higham J., Hinch T. Tourism, sport and seasons: The challenges and potential of overcoming seasonality in the sport and tourism sectors // Tourism Management. 2002. Vol. 23, No. 2. P. 175-185.

6. Krakover S. Partitioning seasonal employment in the hospitality industry // Tourism Management. 2000. Vol. 21, No. 5. P. 461-471.

7. Fernández-Morales A. Decomposing seasonal concentration // Annals of Tourism Research. 2003. Vol. 30, No. 4. P. 942-956.

8. O‘zbekiston Respublikasining «Turizm to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 18-iyul, O‘RQ-549-son.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni. 2019-yil 5-yanvar, PF-5611-son.